

RÉGI MAGYAR KÓDEXEK

9. SZÁM

DOMONKOS-KÓDEX

1517

A NYELVEMLÉK
HASONMÁSA ÉS BETŰHŰ ÁTIRATA
BEVEZETÉSEL ÉS JEGYZETEKSEL

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
1990

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁNAK
M. Nyelvemlék 6. jelzetű kódexéről készült

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA
MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI ÉS NYELVJÁRÁSTANI TANSZÉKÉN

Az előkészítő munkacsoport tagjai

KOROMPAY KLÁRA

N. ABAFFY CSILLA, KOMLÓSSY GYÖNGYI, KOVÁCS ZSUZSA,
MAGYAR TÜNDE, PARRAGI MÁRTA, PUSZTAI ISTVÁN

A bevezetést és a jegyzeteket írta

KOMLÓSSY GYÖNGYI

A munkálatok az MTA és az MM
kutatási pályázatának keretében, a kulturális és történelmi emlé-
keink feltárása, nyilvántartása és kiadása program támogatásával
folytak

BENKÓ LORÁND

vezetésével

ISBN: 963-04-0513X

ISSN: 0237-644X

TARTALOM

Bevezetés	7
Források jegyzéke	19
Irodalomjegyzék	22
A kódex hasonmása és betűhű átirata	25

BEVEZETÉS

1. A Régi Magyar Kódexek legfrissebben napvilágra kerülő kötet, a Domonkos-kódex – amelyet legutóbb több mint száz éve, 1874-ben KOMÁROMY LAJOS és KIRÁLY PÁL adott közre (Nytár. III.) – sok szempontból kínál fontos információkat a kódexekkel és a középkor irodalmával, történetével foglalkozó kutatóknak. A nyelv- és művelődéstörténet forrásait különösen a szerzetesi és az iskolai élet szaknyelvére vonatkozó anyagával gazdagítja.

A sokoldalú vizsgálódást segíti, hogy e kódex másolójától, Ráskai Leától modern kiadásban már megjelent a Példák Könyve (CodHung. IV.) és a Cornides-kódex (CodHung. VI.) is.

2. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött könyv jelzete: M. Nyelvemlék 6. Régi jelzete: Okt. Hung. 143. – Mikrofilm-másolata ugyanott található Fm 1/438-as jelzet alatt. Kéziratot másolatot Döbrentei Gábor megbízásából Grohman András készített feltehetően 1841-ben, ugyanis a kötet első lapján a következő olvasható: "Kezemhez vettem Május 23. 1841. a budai könyvkötőtől Döbrentei G." E másolat megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Ms. 859).

A kódex kötése feltehetően a XVIII–XIX. század fordulójáról származik: a papírtáblákat barna, egész bőr kötés fedi, amelynek mérete 210 x 137 mm. A 44 mm vastag gerincen aranybetűs felirat áll: "S, domonkos elete MDXVII" – és arannyal nyomott barokkos díszítés látható. A kézirat anyaga papír, amelynek vízjele nehezen ismerhető fel, mert a fűzésnél helyezkedik el, de több esetben a mérlegforma különböző típusait lehet felfedezni (PICCARD, GERHARD, Was-serzeichen. V. Waage. Stuttgart, 1978.). A lapok mérete átlagosan 204 x 133 mm. Az újrakötésnél a könyvet körülvágták, amire a 311., 314., 326. és 334. lapokon található, félig levágott marginális betoldásokból következtethetünk. A 2., 3., 7., 27., 29. és 55. lapok szélét a múlt században restaurálták, az első két lapot pedig a gerincnél meg is erősítették. A táblákat belülről két színnel nyomott papírral borították, és ugyanebből a papírból van az utolsó szennylap is; az

első táblára ragasztva látható Szerdahelyi Gábor, besztercebányai püspök címere a következő körirattal: "Anno 1800. GABRIEL ZERDAHELYI DE NITRA ZERDAHELY EPISCOPUS NEOSOLIENSIS."

A kézirat kezdő lapjára az OSzK-ban a 171-es számot ütötték, jelezve ezzel a kódex eredeti leveleinek számát. Minden levél rectójának jobb felső sarkában szerepel ez a beütött számozás 1–171-ig. Emellett végigszámozták az oldalakat tintával is 1–342-ig, valamint ceruzával a 267. laptól. Ez utóbbi nem veszi figyelembe a XVI. századi másoló által üresen hagyott lapokat (266, 272–92, 339–42). Ezt a számozást követi a Nytár. III. kötete is. A kódexben margóra húzott ceruzás vonal is található néhány helyen (pl. a 131., 133., 332. és 336. lapokon), a 83. lapon pedig NB jelzés látható.

A lapokat híg, világosbarna tintával vonalazták meg, amelyek közül a függőleges és a legszélső vízszintes vonalak végighúzódnak a papír széléig. A keret méretét, a sorok számát és az írástükör nagyságát a következő táblázat mutatja be.

Lapszám	Keret (mm)	Sorszám	Írástükör (mm)
1–168	140 x 94	24 (+1 v. 2)*	139 x 94
169–271	156 x 98	26	152 x 98
293–338	149 x 102	28	146 x 101

A bal oldali margóra a másoló mindig figyel, hogy egyenes maradjon, a másik oldalon azonban néha túlír a kereten. Tintájának színe fekete, amely barnásra fakult. Egyetlen esetben (a 197. lapon) zöldet is használ a kiemelésre, azonban túlnyomórészt e célra a rubrum az általános. Az 1–119. lapig, valamint a 151–81. lapig a nagybetűk, a címek és a javítások, pár lap kivételével (50, 151, 169, 170, 175, 177), rubrummal vannak írva, a 113–40. lapokon pedig csak a címek színesek. A 182. lap után már csak a 293.-on látható piros tinta. A kódex többi részét is bizonyára díszíteni akarta a későbbiekben a scribe, hiszen több helyen sorokat hagyott ki a történetek között (pl. 191, 197, 199, 204), hogy oda a címek és a díszítések elférjenek. Az írást a gothica cursiva textualis típusba lehet sorolni.

* Néhány vonalazás alatt még egy vagy két sor szöveg is van.

A 338. lapon a szöveg a mondat közepén megszakadt. Ezután négy lapnyi tartalomjegyzék következik és néhány, hangjelölésre utaló megjegyzés (pl. 339/4, 6: *ch pro ts, eu pro o*). Mindezeket feltehetően a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején írta az előre megvonalt lapokra az a kéz, amely a lapokat beszámozta, és a kódex elején "belejavított" a szövegbe.

A kódex eredetileg egy 14-es füzetből kezdődhetett, az újrakötés-kor azonban ez megváltozott: az első 10-es füzet első négy levele újabb kori, a kötés idejéből való, az utána következő 8-as füzet leveleit pedig összekeverte a könyvkötőmester: a 12. lapon lévő szöveg a 19.-en folytatódik, majd a 28. lapé a 13.-on: a történet tehát a következőképpen olvasható helyesen: 1–12., 19–28., 13–18. A 29. laptól a kötés már jó: nyolc 14-es füzet után a 127. levéllel egy 20-as, majd a 147.-kel egy 10-es következik, a 157.-kel egy 12-es, végül egy 4-es füzet zárja az eredeti kéziratot, amelyből a kötés előtt kivágtak egy megvonalt, de feltehetően be nem írt levelet (a 170. után). A kötetet egy 4-es, újabb kori füzet zárja, amihez még egy vastagabb, más minőségű papírlap van hozzáragasztva. A kötet képlete tehát a következő:

$$X(-4 \text{ új}) + VIII + 8 \times XIV + XX + X + XII + IV(-1 \text{ kivágott}) + IV + 1$$

Kiadásunk a kódex eredeti laptörzsjét visszaállítva jelenti meg a szöveget. A 12. és a 29. lap között az eredeti sorrendnek megfelelő lapszámok szögletes zárójelben szerepelnek.

3. A kódex másolója a magyar középkor híres Domonkos-rendi nővére: Ráskai Lea. 1835-ben azonosította a Margit-legenda és a Domonkos-kódex másolóját HORVÁT ISTVÁN, aki úgy vélte, hogy egy Szent Domonkos szerzetében élő szorgalmas férfi műve a két kódex (TudGyűjt. XIX [1835.], II, 111–2), TOLDY FERENC pedig már az összes általunk ismert Ráskai-kódexet ugyanannak a kéznek tulajdonította (A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. I, 150). Végül VOLF GYÖRGY találta meg a Cornides-kódex 365. lapján a nevet is (Nytár. VIII, X. l.). Családjának tagjai II. Endre óta országos főtisztviségeket viseltek, Lea az ország legelőkelőbb apácázárdájá-

ban élt a Nyulak szigetén, sokat mégsem tudunk róla. Valószínűleg 1510-től 1527-ig a kolostor könyvtárosa lehetett (CodHung. VI, 19), ahol a rend szabályzatainak megfelelően, tönkrement könyvek újrakészítésével, újak beszerzésével, rendezésével és rendben tartásával, valamint kölcsönzésével foglalkozott (GULYÁS PÁL: KatSz. XXXI [1917.], 439). A Cornides-kódexszel párhuzamosan íródott Domonkos-kódex keletkezésének idejét maga a másoló jegyezte be a 265. lapra: *Ezer evt zaz es tyzenheet eztendevben vegeztetet ez kevyv. zerdan hvsuet napya vtan.*

A könyv azonban nem maradt hosszú ideig a szigeten. A török elől többször elmenekülő apácák (1526, 1529) 1541-ben végleg elhagyták otthonukat, s először Nagyváradra (1541–1563), majd Nagyszombatba (1563–1615), végül Pozsonyba, a klarissza kolostorba költöztek át, és minden anyagi, szellemi kincsüket az őket befogadókra hagyták (KIRÁLY ILONA, Árpádházi Szent Margit és a sziget. Bp., 1979. 161–3). A rendet 1782-ben oszlatta fel II. József, és az apácák pontosan Szent Klára ünnepén, augusztus 12-én elhagyták a kolostorukat, magukkal csak személyes tárgyaikat vihették, de ezek közé kódexek is tartozhattak! (NÉMETHY LAJOS, Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Bp., 1884. 221.) Nagyon valószínű, hogy a Domonkos-kódex az 1751-ben felszentelt Szerdahelyi Karolina révén jutott Szerdahelyi Gáborhoz, apja unokatestvéréhez. Ő ekkor váci nagyprépost volt, majd 1800-tól beszerceabányai püspök (NAGY IVÁN, Magyarország családai XII. Pest, 1865. 358). Kultúr István, az ő révén pedig Horvát István már 1813-ban, a püspök halála előtt tudtak a kódex létezéséről, s 1815-ben kérésükre a beszerceabányai káptalan a Nemzeti Múzeum Könyvtárának ajándékozta a kötetet (TudGyűjt. XX [1836.], V, 112–5).

Fontos feladat Ráskai Lea munkáival kapcsolatban annak a problémának a felvetése, hogy alakított-e a szöveg nyelvén, vagy annak szolgai másolója volt csak. Ez utóbbi véleményen van HORGER ANTAL (Nyr. XXVI [1897.], 198) és LOSONCZI ZOLTÁN (Nyr. XLV [1916.], 379–80), az előbbin pedig VOLF GYÖRGY (Nytár. VIII, X. 1.), SZABÓ DÉNES (A magyar nyelvemlékek. Bp., 1959. 49), valamint MOLNÁR JÓZSEF és SIMON GYÖRGYI (Magyar nyelvemlékek. Bp., 1980. 142). Sőt, BOGNÁR ANDRÁS és LEVÁRDY FERENC a Corni-

des-kódex Szent Luciáról szóló részlete alapján (199r–204v) azt teszi fel, hogy talán maga a másoló volt a fordító is (CodHung. VI, 803). Az előbb említett szövegrészhez hasonlóan jól elhatárolható a Domonkos-kódexben is egy fordítási hibákkal és javításokkal tarkított szövegrész (326–31), amelynek forrása Antoninus firenzei érsek Chroniconja. Ez a könyv 1517-re már több kiadást megért, elterjedt Európában; maga a szerző pedig szintén domonkos szerzetesként kezdte el egyházi életét. Ezek az érvek megfelelően alátámasztják azt a feltevést, hogy az előkelő zárda könyvei között szerepelhetett e mű. A felvetett kérdésre azonban egyértelmű választ adni – sajnos – nagyon nehéz. Ebben a korban ugyanis a szerzőség fogalma nagy mértékben különbözött mai felfogásunktól: munkaköre nem különült el teljesen a másolóétól, aki a szöveg kisebb-nagyobb változtatásával szerzőnek érezhette magát, míg a fordító az idegen nyelvű történetek anyanyelvére való "másolása" közben legnagyobb valószínűleg frásolvasás tudását tartotta (THIENEMANN TIVADAR, Irodalomtörténeti alapfogalmak. Bp., 1930. 93).

A kódex létrejöttében jelentős szerepet játszott az az 1468-ban, Rómában tartott Domonkos-rendi generale capitulum, amelyen felmerült a margitszigeti apácák fegyelemzetlenségének tarthatatlansága; ennek hatására fordította le Váci Pál a regulát (1474. Birk-kódex), amelynek illusztrálására készült a Példák Könyve mellett valószínűleg a Domonkos-kódex is (CodHung. IV, 291–2).

4. Domonkos maga – a történelem tanúsága szerint – a kasztíliai de Guzman családban született 1170 körül. 1204-ben, kanonokságáról lemondva, szegénységre és eretnekek elleni küzdelemre határozta el magát. Hamar követőkre talált és első kolostorát Toulouse-ban alapította meg. 1216-ban megkapta a pápai megerősítést is, és a Szent Ágoston regulája szerint élő koldulórend nagyon gyorsan elterjedt Európában. Domonkost halála után 13 évvel, 1234-ben avatták szentté (ADRIÁNYI GÁBOR, Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 145–6).

A róla és rendje életének kezdeti szakaszáról szóló magyar mű, a Domonkos-kódex a következőképpen tagolható:

1–148: Szent Domonkos élete, rendalapítása, csodái élete során.

- 149–64: Szent Domonkos sírjánál és a halála után hozzá fohászko-
dókkal megtörtént csodák.
164–76: Szent Domonkos és rendje iránt jó szívvel vagy ellen-
szenvvel viselkedő emberek jutalma és büntetése.
176–96: Szent Domonkos csodái életében.
197–271: A dömés szerzetesek élete: bűneik és ezektől való megsza-
badulásuk.
293–307: Csodák Szent Domonkos életében és halála után.
308–12: A Domonkos-rend iránt jóindulatú emberekről.
313–38: A szerzetesek élete.

E főbb részek mintegy 130 rövidebb-hosszabb történetre tagolódnak, melyeknek túlnyomó többsége a legenda és a példa műfajába sorol-
ható.

A hatalmas és sokszínű anyagból csak néhány érdekességre hív-
juk fel a figyelmet. Az egyik az a részlet, amelynek még öt magyar
kódexünkben megtalálható a párhuzama: ez a három lándzsa törté-
nete (176–9), amely a Bod-kódexben (4) és a Lobkowitz-kódexben
(272–3) azonos, a Teleki- (325–8), Érdy- (449–50), valamint a Tiha-
nyi Kódexben (150) más-más terjedelemben és stílusban jelenik meg,
s amelynek alapgondolata a VII. zsoltár 12–4. verse. A történettel
VARGHA DAMJÁN több tanulmányában részletesen foglalkozott
(*Speculum humanae salvationis* és a magyar codexirodalom: AkÉrt.
XXIII [1912.], 8–9, 429–49, Élet VIII [1916.], 396–9).

A másik figyelemre méltó tény a kódex több magyar vonatkozá-
sú részlete. Ezeket S. FERRARI műve alapján (*De rebus Hungaricae
Provinciae Sacri Ordinis Praedicatorum. Viennae, 1637.*) RÖSSLER
MÁRIA állította össze (Magyar domonkos-rendi példák és legendák.
Kassa, 1927. 28–9, 33–7, 43), sőt néhány esetben a történet színhe-
lyére is talált utalást. A 73–6. lapon három csoda elevenedik meg,
amelyek során Szent Domonkos – holtá után – a hozzá könyörgők
gyermekét feltámasztotta. Az első és a harmadik történet Székesfe-
hérváron, a második pedig Lelesz városában (Zemplén megye) esett
meg; bár a kódexünk *sunnich* váráról ír, de e szövegrész forrásának
forrása, Theodoricus, a főszereplőt "vir quidam de castro *Somuf* de
villa *Lelei*"-ként említi, s így a két várnév azonosítható, ha figyelem-

be vesszük azt a tény is, hogy ugyanezt az esetet FERRARI Lelesz-
hez köti. További három feltámasztásos csodát a fordító vagy a má-
soló "revydsegnek okaert" elhagyott (77). A rendalapító ereklyéinél
meggyógyult "bulcho neveu bolond" esetét (161), valamint egy székes-
fehérvári prépost fiának feltámasztását (172–3) tartalmazza még a kö-
tet az azonosíthatóan magyarországi csodák közül. SZERECZ ALAJOS
IMRE könyve egyetlen esetben említi meg a Domonkos-kódexet (Kó-
dexünk párhuzamos szentírási töredékei. Bp., 1916. 81), amelyben az
Adateek aldozatra: mert evnen maga akara: (26/4) sor az *Oblatus est,
quia ipse voluit* (Iz 53, 7) kijelentésnek a fordítása, s amely megta-
lálható két esetben a Cornides-kódexben (CodHung. VI, 69v/4,
109r/15), valamint a Nagyszombati (Nytár. III, 27) és a Székelyud-
varhelyi Kódexben (Nytár. XV, 27). A domonkos gondolkodás min-
den emberi tevékenység esetében a cél tisztánlátását tartotta a leg-
fontosabbnak, azaz az örök boldogság elnyerését. Ehhez pedig egyet-
len út visz csak: a tökéletes bűnbánat Isten irgalmának elnyeréséért
(CodHung. IV, 287). Ez tükröződik azoknak az eseményeknek a le-
írásában is, amelyeket a XV–XVI. század fordulójának elvárása – a
mindennapi, könnyebben elérhető vallásos eszmény és élmény – alap-
ján válogattak össze a Domonkos-kódexbe: az itt megjelenő emberek
azért lesznek szerzetesekké, mert rádöbbennek, hogy a világ örömei
hamar elmúlnak (206), vagy mert a barátaik is belépnek a rendbe
(216–7). Az ördög a szenteltvíztartóba annyira beleveri a lábát, hogy
fájdalmában elejti a bűnlajstromot (253–4). Az egyik fráter, miköz-
ben azon gondolkodik, hogy milyen lenne, ha ő lenne a püspök, mély
sárba esik, s aztán így szól: *kely fel pispek vram. jol tevrtenek neked.
Mert jgeen jol illic ilyen pispeknek. illeten saros hely.* (263). És foly-
tathatnánk hosszan a néha vidám hangvételű, de mindig komoly ta-
nító célzatú történetek felsorolását.

5. KNEZSA ISTVÁN (Helyesírásunk története a könyvnyomtatás
koráig. Bp., 1952. 105) a Domonkos-kódexet a mellékjel nélküli he-
lyesírás A) típusába sorolja be. Ráskai Lea hangjelölését nem a sa-
ját korához, tehát a kancelláriai helyesírás negyedik fejlődési szaka-
zához tartja hasonlóknak, hanem az azt megelőző korszakkal, a XII–
XIV. század hangjelölésének elveivel véli rokonnak. Ehhez érvként
felhasználja a következőket: 1. c és cs hang egységes *ch* jele; 2. w, y,

néma *h* betűk hiánya vagy ritkasága; 3. *ty* hangértékű *gy* betű használata.

Ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy feltételez egy, a XIV. században keletkezett – de ránk nem maradt – domonkos szövegemlékcsoportot, amely még a XVI. század elején is befolyásolta az ehhez a rendhez tartozó kódexmásolókat.

Ha tüzetesen megvizsgáljuk a Domonkos-kódexet, statisztikai adataink nem minden esetben támasztják alá KNEZSA ISTVÁN érveit.

A *c* és *cs* hangokat valóban szinte mindig *ch*-val jelöli Ráskai Lea, de a *c* hang *c*-vel való jelölése a latin szavakon és idegen tulajdonneveken kívül néha magyar szó végén is előfordul.

A *w* betű használatával szintén ritkán találkozunk a kódexben: *u* hangot jelöl ezekben az esetekben a hang hosszúságától függetlenül.

Az *y* szó belsejében *i* és *j* hangot jelöl. *J* hangértékben a szavak elején csekély számú kivételtől eltekintve (80/22: *iacab*, 94/14: *iesus*, 331/21: *iutvan*) *j* áll, szó belsejében pedig mindig *y*. Az *i* jelölése ennél sokkal változatosabb. Szó elején majdnem kétszer olyan gyakran áll *j*, mint *i*, szó belsejében pedig az *y* betű ötször gyakrabban fordul elő, mint az *i*.

A néma *h* valóban nagyon ritka: latin szavakban, néha jövevényszavakban és városnevekben alkalmazza a kódex. Magyar szavakba a hibásan leírt betű átírása vagy utólagos betoldás során kerül általában.

A *ty* hang jele – KNEZSA ISTVÁN adataitól eltérően – legtöbb esetben a *ty* betű, s csak néha szolgál ennek jelölésére a *gy*, pl. 13/2: *targya*, 335/3: *untagya*. E két betű "felcseréléséhez" hasonlóan sok példa található arra, hogy a *k* és *g* hang jelét "összekeveri" a scriptor. Ezeknek egy részét a részleges hasonulás jelenségével lehet indokolni (pl. 5/20: *setetsegegen*, 12/23: *jdvességegrevl*), néha azonban nem lehet egyértelmű magyarázatot adni arra, hogy miért jelöli a *k* hangot *g* vagy a *g*-t *k* betű, pl. 70/16: *fegzyk*, 186/13: *jokjara*.

A maitól eltérő hangjelöléseket a következő táblázat foglalja össze:

Betű	Hang	Betű	Hang
<i>a</i>	: <i>a, á</i>	<i>gy (gy)</i>	: <i>gy, ty</i>
<i>aa</i>	: <i>á</i>	<i>i</i>	: <i>i, j</i>
<i>c</i>	: <i>c, cs, k</i>	<i>j</i>	: <i>i, j</i>
<i>ch</i>	: <i>c, cs</i>	<i>n</i>	: <i>n, ny</i>
<i>d(y)</i>	: <i>d, gy</i>	<i>s</i>	: <i>s, sz, zs</i>
<i>e</i>	: <i>e, é</i>	<i>u</i>	: <i>u (ú), ü (ű), v</i>
<i>ee</i>	: <i>e, é</i>	<i>v</i>	: <i>u (ú), ü (ű), v</i>
<i>ev</i>	: <i>ö (ő), ü (ű)</i>	<i>w</i>	: <i>u (ú)</i>
<i>g</i>	: <i>g, gy</i>	<i>y (y)</i>	: <i>i, j</i>
<i>g</i>	: <i>gy</i>	<i>z</i>	: <i>sz, z</i>

Ráskai Lea csak elvétve használ olyan mellékjeleket, amelyeknek funkcionális megkülönböztető szerepük van (pl. 11/5: *nağsagos*, 162/13: *gevtretet*, 335/19: *eğed*). Az olvasás megkönnyítésére az *y*-ra pontokat és néha vesszőket tesz, ez utóbbiakat rubrummal. A kódex elején (1–30) igen gyakran, ezután ritkábban (30–214) jelennek meg az *y*-ra tett mellékjelek, majd szinte teljesen eltűnnek (215–71), a kódex végén pedig ismét – bár nem túl sűrűn – előfordulnak. A 3–13. lapokon található *u* és *v* betű fölé tett pontok későbbi korból, valószínűleg a XVIII. század végéről vagy a XIX. század elejéről származnak, pl. 3/4: *teŷzeseŷlt*, 3/13: *teŷrtenetŷ jüvetŷ*, 6/17: *teŷkelleŷesŷsegeuel*, 8/20: *eŷtte*.

A szöveg tagolására a scriptor a pontot használja a ma használatos vessző helyett is írásjelként. Bizonyos lapokon (4–28, 40, 45, 54, 57–61, 79, 81–5, 87, 89, 91, 93, 95, 97–112, 141–68, 171–4, 178–81) rubrummal még egy pontot ír a meglévő fekete pont alá, ennek funkciója a díszítés és a tagolás megkönnyítése.

A szavak sorvégi elválasztása szinte minden esetben a mai szabályok szerint történik, de kötőjel ezt nem jelzi.

A rövidítések, amelyeket nem oldottunk fel az átírásban, mivel magyar szintagmában szerepelnek a szövegben, igen kis számban for-

dulnak elő. Két típusával találkozhatunk: a nazális vonallal való jelölésével, valamint a *frater* szó *frat'* írásmódjával.

Az átiratban a kódex kétféle *s* betűjét ([, *s*) *s* jelben egységesítettük. – Nyomdatechnikai okok miatt az *y* és *i* betűk különböző mellékjeleit pontban egységesítettük. Az *i*-re ott is pont került a nyomtatásban, ahol az eredetileg hiányzik (pl. 199/10: *vitez*); hasonló megoldást alkalmaztunk a *j* betűk esetében is (pl. 167/84: *jnkab*).

Sok problémát jelentett a nagy- és kisbetűk egymástól való megkülönböztetésének kérdése, különösen a *d*, az *f* és a *h* betű esetén. Az *F* betűt például a másoló rubrummal két *f*-ből alakította ki általában úgy, hogy a köztük szabadon maradt részt utólag húzta ki piros tintával. Azokon a lapokon tehát, ahol a rubrumozás elmaradt, ezeket a betűket *ff*-ként írtuk át.

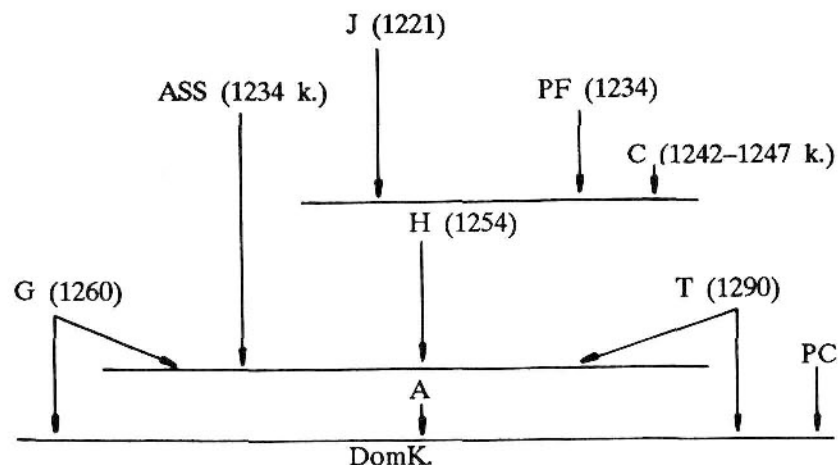
Szintén gyakran vitatható, hogy bizonyos szavakat egybe- vagy különírt a másoló: feltehetően ő maga sem tudta ezeket eldönteni az igekötős igék (pl. 329/11: *fel kele*) és összetett szavak (pl. 310/25: *egy haz*) esetén. A Régi Magyar Kódexek sorozatának eddigi szerkesztési elveihez igazodva a különírás mellett döntöttünk a vitás kérdésekben.

6. A Domonkos-kódexnek nincs egybefüggő eredeti latin forrása. Valószínűleg a fordító volt az, aki – a kor szokása szerint – a különböző művekből összeállította ezt a legenda- és példagyűjteményt. KATONA LAJOS két nagyobb és két kisebb arányban szereplő szerző írásait nevezte meg (ItK. XIII [1903.], 59–78, 188–95, XVI [1906.], 105–20). Antoninus firenzei érsek (†1459.) *Chroniconja* 210 lapnyi szöveg forrása. Őt a kódex több helyen is (131, 133, 176) megemlíti. A másik terjedelmesebb szövegrész (77 lap) Gerardus de Fracheto (†1271. Limoges) *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum* című művén alapul. Theodoricus de Appoldia (1228–1297) *Vita S. P. Dominici* és a KATONA által feltételezett Petrus-Calus-féle mű, mint közvetlen előzmény, mintegy 5-5%-ban szerepelnek a szövegben.

Amikor 1334-ben Limoges-ban a rendi nagykáptalan elhatározta, hogy a tartományok priorjainak gondoskodniuk kell arról, hogy a Szent Domonkos, Péter vértanú és Aquinói Szent Tamás által a provinciákban végbement csodákat leírják, valamint a rend más testvéreinek is örökítsék meg életét, már tetemes írásbeli hagyománnyal

rendelkeztek a prédikátor szerzetesek a legendák és különböző példák terén (MEZEY LÁSZLÓ, Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp., 1955. 44–5). A rend első generálisa, Jordanus Saxo (1180–1237) már megírta a rendalapító életét, és vele majdnem egy időben Petrus Ferrandi (műve elveszett) és Constantinus Medicus is. Írásaikat felhasználva 1254-ben fejezte be könyvét a rend ötödik generálisa: Humbertus de Romanis (1200–1277 k.), aki Antoninus egyik fő forrása volt. Ugyanebben a században keletkezett Theodoricus de Appoldia műve (ed. Acta Sanctorum Augusti. Tom. I. Antverpiae, 1733. 562–632) és Gerardus de Fracheto szerzetesekről szóló életrajzgyűjteménye is (ed. Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum. Szerk. F. BENEDICTUS MARIA REICHERT. Romae, 1897.), akik szintén Antoninus forrásaiként szerepelnek, hasonlóan azon tanúvallomásokhoz, amelyek Domonkos szenttéavatási jegyzőkönyvében vannak (ed. J. QUETIF–J. ECHARD, Scriptores Ordinis Praedicatorum. Tom. I. Parisiis, 1719. 44–56., vö. HOLIK FLORIS: ItK. XXXII [1922.], 125). Petrus-Calus műve (ed. MAMACHIUS, Annalium Ordinis Praedicatorum. Vol. I. Appendix. Romae, 1756.), amelyből KATONA LAJOS a forrásként kijelölt részt közli is (ItK. XVI [1906.], 117–20), ahogyan arra már RÖSSLER MÁRIA is rámutatott (i. m. 36–7), nem lehet pontos és közvetlen forrása a Domonkos-kódexnek. Bár az elbeszélt történetek megegyeznek, forrása vagy az a mű, amelyből Petrus-Calus is merített, vagy a kódex már áttételesen vette át a szöveget. Ugyanez a probléma merül fel a kódex 295–7. lapjain szereplő két csoda leírásával kapcsolatban is. KATONA LAJOS az elsőt azonosítja a 91–3. lapokon, a másodikat pedig a 183–6. lapokon meglévő szöveggel. Maguk a történetek valóban azonosak, de mindenképpen két különböző forrást kell feltennünk, figyelembe véve azt a tényt, hogy a fordító mindig törekedett a lehető leghívebb tolmácsolásra. Ezekon kívül csak a 248. lap 17. sorától, valamint a 195. lap 21. sorától kezdődő két rövid történet leírása az a részlet, amelynek latin megfelelőjét eddig nem sikerült fellelni.

A közvetett és közvetlen források figyelembevételével tehát így rajzolhatjuk meg a Domonkos-kódex eredetét:

ASS = tanúvallomások jegyzőkönyve; C = Constantinus Medices; PF = Petrus Ferlandi; J = Jordanus Saxo; H = Humbertus de Romanis; G = Gerardus de Fracheto; T = Theodoricus de Appoldia; A = Antoninus; PC = Petrus-Calus forrása vagy az ő művéből merítő szöveg.

FORRÁSOK JEGYZÉKE

Az alábbi táblázat a források megadásakor a bevezető tanulmányban említett kiadások alapján adja meg a lapszámokat, Antoninus Chroniconjának fólió- és fejezetszámai pedig az 1484-es nürnbergi kiadás beosztását követik.

1/9-9/10:	Ant., Chron. P. III. Tit. XXIII.	c. IV.	194a
9/10-12/24:		§. 1.	194b
19/1-23/1:		§. 2.	194c
23/1-28/23:		§. 3.	194d
13/1-14/7:		§. 4.	195a
14/14-18/23:		§. 5.	195b
29/1-31/8:		§. 6.	195d
31/14-38/22:		§. 7.	196b
38/22-47/19:		§. 7.	196c
48/1-65/25:		§. 8.	196d
66/5-73/11:		§. 9.	197a
73/12-77/4:		§. 10.	197b
77/9-80/9:		§. 11.	197d
80/15-88/10:		§. 12.	198b
88/14-98/8:		§. 13.	198d
98/18-114/1:		§. 14.	199a
114/8-126/13:		§. 15.	199c
126/15-138/19:		§. 16.	199d
138/20-149/19:			
150/1-158/1:			
158/2-164/18:			
165/1-168/14:	Theodoricus	c. 358-60: ASS 623.	
168/18-171/10:		c. 361-3: ASS 623.	
171/11-172/20:	Petrus-Calus	c. XXIII: MAMACHUS	col. 347.
172/22-173/21:		c. XXIV:	col. 348.
173/23-175/9:		c. XXIX:	col. 350.
175/11-176/8:		c. XXX:	col. 351.
176/15-191/4:	Ant., Chron. P. III. Tit. XXIII. c. III.		193b
191/7-195/20:		§. 1.	193d
195/21-196/25:			
197/1-199/3:	Gerardus de Fracheto:		
	REICHERT	P. I. c. 7.	§. II 59.
		c. 7.	§. IV 60.
199/5-204/11:			§. VII. 63.
204/13-205/5:		P. IV. c. 7.	§. IV. 167.
205/10-206/11:		c. 8.	168.
206/13-207/5:			

207/7-210/1:	c. 10.	§. I.	169.
210/3-215/22:		§. II.	170.
216/1-217/7:		§. IV.	174.
217/7-218/9:		§. I.	176.
218/13-220/2:	c. 2.		152.
220/4-221/6:		§. II.	153.
221/8-21:		§. III.	153.
221/23-225/19:	c. 3.	§. I.	154.
225/21-229/16:		§. II.	156.
229/18-231/20:		§. III.	158.
232/1-234/3:	c. 4.	§. I.	158.
234/5-235/9:		§. II.	159.
235/11-236/4:		§. III.	160.
236/9-25:	c. 5.	§. I.	160.
236/25-238/15:		§. II.	160.
238/17-239/7:		§. III.	161.
239/7-240/2:		§. IV.	161.
240/3-243/3:		§. V.	162.
243/5-246/12:		§. VI.	163.
246/17-247/9:	c. 6.		164.
247/10-248/3:		§. II.	165.
248/4-15:		§. III.	165.
248/17-249/6:			
249/7-250/19:	c. 7.		165.
250/21-251/26:		§. II.	166.
252/1-19:		§. III.	166.
252/20-253/8:		§. V.	167.
253/9-254/14:		§. VI.	168.
254/18-255/17:	c. 9.	§. II.	169.
255/18-257/11:	c. 10.	§. V.	175.
257/13-259/13:	c. 13.	§. I.	180.
259/14-261/19:		§. II.	181.
261/22-262/25:	c. 21.	§. I.	209.
263/1-263/13:		§. II.	210.
263/17-264/18:	c. 19.	§. IV.	208.
264/20-265/14:	c. 16.	§. I.	198.
267/3-14:	c. 18.	§. I.	205.
267/15-268/3:		§. II.	206.
268/5-269/7:		§. III.	206.
269/8-270/14:	c. 19.	§. I.	206.
270/15-272/10:	c. 19.	§. II.	207.
293/4-15:	c. 17.		79.
293/16-295/5:	c. 16.		78.
295/6-24			
295/25-297/9			

P. I.

297/15-299/12:	Theodoricus	c. XVII.	205-7: ASS.	597.	
299/18-301/19:	Petrus-Calus	c. XVIII:	MAMACHIUS	col. 343.	
301/23-303/27:		c. XIX-XX:		col. 344.	
304/5-305/12:		c. XXI:		col. 345.	
305/17-306/8:	Gerardus de Fracheto:	REICHERT P. I.	c. 12.		76.
306/13-307/27:	Theodoricus	c. XXX.	351-2: ASS.	622.	
308/5-311/2:			353-6:	622.	
311/4-312/18:			357:	622.	
313/5-323/5:	Ant., Chron. P. III.	Tit. XXIII.	c. X.		212d
323/7-326/6:				§. 1.	213b
326/7-331/18:				§. 2.	213b
331/19-338/1:				§. 3.	213c
338/1-11:				§. 4.	213d
					214a

IRODALOMJEGYZÉK

- ADRIÁNYI GÁBOR, Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 145–6.
- BEÖTHY ZSOLT, A szépprózai elbeszélés. Bp., 1886. I.
- BERLÁSZ JENŐ, Az OSzK története 1802–1867. Bp., 1981.
- BOGNÁR ANDRÁS–LEVÁRDY FERENC, Példák Könyve. Bp., 1960. CodHung. IV.
- BOGNÁR ANDRÁS–LEVÁRDY FERENC, Cornides-kódex. Bp., 1967. CodHung. VI.
- FARKAS VILMOS, Fonémastatisztikai problémák a nyelvjárástípus-történetben. Bp., 1966. NytudÉrt. 55. sz.
- GULYÁS PÁL, Apáca-könyvtár a Nyulak szigetén: KatSz. XXXI (1917.), 437–44.
- HARSÁNYI ANDRÁS, A Domonkos-rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.
- HEXENDORF EDIT, Szótanulmányok a szellemi élet középkori magyar kifejezésanyagának köréből. Bp., 1958. NytudÉrt. 15. sz.
- HOLIK FLÓRIŠ, Adalékok codexeink forrásaihoz: ItK. XXXII (1922.), 121–30.
- HORGER ANTAL, Ráskai Lea nyelvjárása: Nyr. XXVI (1987.), 193–202., 245–51.
- HORVÁT ISTVÁN, A magyar nyelv régi maradványairól. Szent Domonkos élete 1517-dik évből: TudGyűjt. XX (1836.), v. 112–5.
- HORVÁTH CYRILL, A Margitsziget és kódexirodalma: Magyar Szemle VI (1894.), 254–5, 265–7.
- HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931.
- IMRE SÁNDOR, A középkori magyar irodalom stíljáról. Bp., 1890.
- Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Bp., 1882.
- KATONA LAJOS, Az Ehrenfeld és Domonkos-codex forrásai: ItK. XIII (1903.), 59–78, 188–95.
- KATONA LAJOS, Újabb adalékok codexeink forrásaihoz: ItK. XVI (1906.), 105–20.
- KILÁR ISTVÁN, A magyar kódexeknek nyelvi sajátosságai. Bp., 1916. Nyelvészeti Füzetek 74. sz.
- KIRÁLY ILONA, Árpádházi Szent Margit és a sziget. Bp. 1979.
- KIRÁLY PÁL–KOMÁROMY LAJOS, Domonkos-codex: Nytár. III. Bp., 1874.
- KNIEZSA ISTVÁN, Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1952.
- LOSONCZI ZOLTÁN, Egy félbemaradt hangváltozásról: MNy. XXVI (1930.), 185–9.
- LOSONCZI ZOLTÁN, Kódexeink és a nyelvjáráskeveredés: Nyr. XLV (1916.), 280–9, 373–80.
- MEZEY LÁSZLÓ, Deákság és Európa. Bp., 1979.
- MEZEY LÁSZLÓ, Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp., 1955.
- MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI, Magyar nyelvemlékek. Bp., 1980.
- NAGY IVÁN, Magyarország családai XII. Pest, 1865.
- NÉMETHY LAJOS, Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Bp., 1884.
- PICCARD, GERHARD, Wasserzeichen. V. Waage. Stuttgart, 1978.
- PINTÉR JENŐ Magyar irodalomtörténete I. Bp., 1930.
- RÖSSLER MÁRIA, Magyar domonkos-rendi példák és legendák. Kassa, 1927.
- SZABÓ DÉNES, Guary-kódex. CodHung. III. Bp., 1944.
- SZABÓ DÉNES, A magyar nyelvemlékek. 2. kiad. Bp., 1959.
- SZERECZ ALAJOS IMRE, Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. Bp., 1916.
- THIENEMANN TIVADAR, Irodalomtörténeti alapfogalmak. Bp., 1930.
- TIMÁR KÁLMÁN, Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum: ItK. XXXV (1925.), 241–8.
- TIMÁR KÁLMÁN, Magyar kódex-családok: ItK. XXXVII (1927.), 60–7, 210–24.
- TOLDY FERENC, A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1851. I., 1862.
- VARGA FERENC, Kódexirodalmunk stílus-elemei. Bp., 1933.

- VARGHA DAMJÁN, *Speculum humanae salvationis* és a magyar kódexirodalom. AkÉrt. XXIII. (1912.) 8–9., 429–49.
- VARGHA DAMJÁN, A Domonkos-rend érdeme a magyar irodalom megalapozásában: A Szent István Akadémia Értesítője. Szerk., REINER JÁNOS. Bp., 1916. 2. sz. 103–22.
- VARGHA DAMJÁN, Ráskai Lea írása a három lándzsáról: Élet VIII (1916.), 396–9.
- VARGHA DAMJÁN, A Szent-Domonkos-rend és a magyar kódexirodalom. A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből. Szerk., HORVÁTH SÁNDOR. Bp., 1916. 222–56.
- VOLF GYÖRGY, Nytár. VIII. Bp., 1879.
- VOLF GYÖRGY, A Margit-legenda írója és kora: EPhK. V (1881.), 97–110.
- ZOLNAI GYULA, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1894.

A KÓDEX HASONMÁSA ÉS BETŰHŰ ÁTIRATA